

چکیده

شیوه تأمین منابع کتابخانه‌ها، با توجه به حجم رو به افزایش انتشارات و بالا رفتن قیمت‌ها (به ویژه هزینه‌های منابع الکترونیکی)، در پنجاه سال گذشته تحولاتی - از خرید منفرد یک کتابخانه گرفته تا خریدهای جمعی میان کتابخانه‌های چند کشور از طریق کنسرسیوم‌ها - را پشت‌سر گذاشته است. کتابخانه‌های ایران با اندکی فاصله زمانی با این تحولات درگیر شده‌اند و برای رسیدن به سازوکاری جمعی تا تأسیس کنسرسیوم، تجربه‌هایی را پشت‌سر گذاشته‌اند که مقاله حاضر مروری بر این تجربه‌ها از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۵ و از دو مجرای خریدهای جمعی و تأمین مدرک است. این سیر، از حرکتی درون دانشگاهی آغاز و با تجمع مذاکرات خرید بین دانشگاهی برای مجلات چاپی کار خود را ادامه داده است. علاوه بر آن، حرکت‌هایی در حوزه تأمین مدرک از جمله: طرح استفاده هم‌زمان از منابع، طرح تکثیر، طرح تأمین و بنیاد ملی اطلاعات مورد بررسی قرار گرفته است، که در این میان از طرح تأمین به واسطه هم‌زمان شدن با آغاز خرید منابع «برخط»، به منزله مقدمه‌ای بر تشکیل کنسرسیوم یاد شده است. مقاله تلاش دارد با شناخت مشکلات قبلی، پیشنهاداتی برای انسجام بیشتر کنسرسیوم و حرکت‌های آینده ارائه نماید.

کلیدواژه‌ها: باشگاه خرید، کنسرسیوم، تأمین مدرک، دانشگاه، مجموعه‌سازی، کتابخانه.

از باشگاه خرید تا کنسرسیوم: ...

ابراهیم عمرانی

از باشگاه خرید تا کنسرسیوم:

گزارش تجربه خرید جمعی مجلات چاپی و الکترونیکی دانشگاه‌های

تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری ۱۳۶۸ - ۱۳۸۵

ابراهیم عمرانی

مقدمه

همکاری کتابخانه‌ها در جهان سابقه‌ای بیش از پنجاه سال دارد. کتابداران در این مدت برای پیشبرد اهداف مسئولانه خود، در جهت تسهیل و تسریع استفاده از منابع در حوزه‌های مختلف، گروه‌های همکاری تشکیل داده‌اند و در زمینه‌های مختلف به‌ویژه فراهم‌آوری منابع در قالب تفاهم‌نامه‌ها، تشکیل تعاونی‌ها و کنسرسیوم‌های تخصصی و اتحادیه‌ها با یکدیگر همکاری کرده‌اند.

نگاهی به سابقه همکاری‌های بین کتابخانه‌ای در حوزه تأمین منابع (در این گزارش مجلات) نشان می‌دهد که سه عامل عمده در این همکاری و رشد و توسعه کنسرسیوم‌ها تأثیر بیشتری داشته‌اند:

۱. رشد چشمگیر حجم منابع: طبق آمار راهنمای ادواری‌های بین‌المللی اولریخ^۱ از سال ۱۹۸۸ تا سال ۱۹۹۸، یعنی طی ده سال، ۴۸۰۰۰ عنوان مجله به مجموعه مجلات افزوده شده است. اولریخ در سال ۱۹۹۸ ۱۵۷۰۰۰ عنوان را دربرداشته است (جونز^۲، ۲۰۰۶).

1. Ulrich International Directory of Periodicals

2. Jones

۲. افزایش قیمت‌ها: قیمت کتاب و نشریات چاپی از دو بخش تشکیل می‌گردد:

● قیمت ناشر^۱: قیمتی که تولیدکننده بر محصول خود می‌گذارد.

● هزینه‌های جانبی: که شامل گردآوری، حمل، بیمه، مالیات و توزیع در محیط چاپی و در محیط الکترونیکی، حق دسترسی الکترونیک یا حق استفاده از محیط جست‌وجو و موتور کاوش ناشر یا مجموعه‌سازان^۲، حق دسترسی تنها به سایر مجلات یک ناشر^۳ و در بعضی ناشران حق دسترسی نامحدود^۴، هزینه اضافی ۱۵ تا ۲۵ درصدی برای دریافت نسخه چاپی علاوه بر الکترونیکی^۵، حق دسترسی به شماره‌های گذشته مجلات ناشر^۶، و....

در حوزه مجلات، یافته‌های تحقیق پژوهشگران «انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی»^۷ افزایش ۲۰۷ درصدی قیمت مجلات و افزایش ۱۷۰ درصدی بودجه هزینه شده برای نشریات ادواری طی سال‌های ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۸ را نشان می‌دهد (جونز، ۲۰۰۶) که این رقم در سال ۲۰۰۴ به صورت ۱۸۸ درصد قیمت مجلات و ۲۷۶ درصد بودجه هزینه شده برای مجلات تغییر یافته (انجمن کتابخانه‌های پژوهشی^۸، ۲۰۰۵) که تأثیرگران شدن خدمات الکترونیکی و اضافه شدن هزینه‌های دسترسی و استفاده از محیط الکترونیکی ناشر در آن کاملاً مشاهده می‌شود. ۲۷۶ درصد افزایش یعنی نزدیک به چهار برابر شدن هزینه مجلات طی این دوره.

۳. عدم تناسب افزایش بودجه با افزایش حجم اطلاعات، و افزایش بهای منابع اطلاعاتی

و هزینه‌های جانبی آنها. در ایران طی سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۷، سهمیه خرید مجلات کتابخانه‌های دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم تحقیقات و فن‌آوری بین ۱۳/۵ تا ۱۵ میلیون دلار، در سال ۱۹۹۸ به ۱۱/۵ میلیون، سال ۱۹۹۹ به ۵ میلیون دلار و در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ میلادی ۸ تا ۱۰ میلیون دلار تغییر (بیشتر کاهش) داشته است.

برای مقابله با بحران افزایش چشمگیر قیمت‌ها و عدم تناسب بودجه‌ها، بیشتر کتابخانه‌های دنیا از مسیرهای مشترکی گذشته‌اند:

۱. حذف بخشی از منابع: کتابخانه دانشگاه واشینگتن در سیاتل بین سال‌های ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۹ میلادی ۸۵۰۰ عنوان از مجلات خود (۵۱۰۰۰) را حذف کرد (بنگتسام^۹، ۲۰۰۶) تعداد مجلات خارجی دانشگاه تهران از ۳۵۴۵ عنوان در سال ۱۹۹۵، به ۲۰۰۰ عنوان در سال ۱۳۸۴ کاهش یافته است.

1. List Price (LP)
2. Aggregators
3. Collection fee
4. Freedom Collection Access
5. Deep Discount
6. Archival Right
7. Association of Research Libraries
8. ARL (Association of Research Library)
9. Bengtson

۲. امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک: کتابخانه‌ها دیگر قادر به تأمین همه منابع مورد نیاز مراجعان خود نیستند؛ بنابراین، منابع موجود را به اشتراک گذاشته و هریک بخشی از منابع مورد نیاز را خریداری و بخش دیگری را از کتابخانه‌های دیگر تأمین می‌نمایند.

۳. خرید کنسرسیومی: تشکیل کنسرسیوم‌ها و باشگاه‌های خرید نیز سابقه‌ای حدود ۵۰ سال دارد.

تشکیل کنسرسیوم‌ها در دنیا، از دل خریده‌های جمعی و همکاری بین کتابخانه‌ای به صورت امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک بیرون آمده؛ در ایران، گرچه هرگز موفق به ایجاد سیستم تحویل مدرک منسجم داخلی نشدیم، در تعقیب آن به شکلی از خرید کنسرسیومی رسیده‌ایم که باید با رفع موانع و در دل نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی تأمین هرگونه اطلاعات برای محققان تضمین شود.

سابقه اشتراک منابع و امانت بین کتابخانه‌ای در ایران

مرکز مدارک علمی در سال ۱۳۴۸ تأسیس و با انتشار اولین «فهرستگان مجلات ادواری ایران» طرح امانت بین کتابخانه‌ای را آغاز کرد و در ادامه اکنون با طرح‌های غدیر و امین، رسالت خود را در کمک به تأمین منابع مورد نیاز محققان انجام می‌دهد. در دهه ۱۳۸۰ و با تأثیر فن‌آوری، فهرستگان کتب لاتین در شبکه علمی کشور فرار گرفت، و فهرستگان کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز و برخی فهرست‌های مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی از ابتدا و به صورت ماشینی در شبکه قرار داده شد. شبکه‌های دیگری نیز در حال حاضر وجود دارد، مانند کتابخانه‌هایی که از نرم‌افزار سیمرغ (شرکت نوسا) استفاده می‌کنند و در محیط برخط^۱ می‌توانند از اطلاعات یکدیگر استفاده نمایند.

این درحالی است که تهیه فهرستگان‌ها روندی بیست و چند ساله را طی کرده (در حال حاضر هیچ یک روزآمد نیستند^۲)، حتی فهرستگان‌های ماشینی برخط. در این حوزه، کار موفق گذشته طرح غدیر مرکز اطلاعات و مدارک علمی است و طرح امین نیز در حال شکل‌گیری است و فهرستگان مجلات لاتین این مرکز نیز مانند سایر فهرستگان‌ها روزآمد نیست. روند خرید منابع، خصوصاً مجلات، تجربه‌های خود را جدی‌تر دنبال کرده است. تجربه‌هایی که در ایران با دو جریان مهم هم‌زمان بوده و مشکلات فراوانی را از سر گذرانده است در زیر مورد اشاره قرار می‌گیرد:

E. ONLINE

۲. نوسا ادعای فهرستگان بودن ندارد و به روز است.

۱. تحولات اقتصادی داخلی کشور ناشی از فشار جنگ، دوران بازسازی و نوسانات قیمت نفت.

۲. دوران گذار و دوره انتقال که با تغییر شکل ماده اطلاعاتی از چاپی به الکترونیکی همراه بوده است. دورانی که رویکرد دسترسی به منابع در برابر مالکیت و عدم وابستگی به ساختمان فیزیکی و استفاده از راه دور نشانه‌های مشخص آن هستند و با این همه باید گفت حرکت کلی این سال‌ها، علی‌رغم ناکامی‌های کوچک در بین راه، حرکتی مثبت است که شکل‌گیری کنسرسیومی واقعی برای خریدهای منابع اطلاعاتی را به دنبال داشته است.

مشکلات خرید منابع در ایران

اصلی‌ترین مشکلات تأمین منابع در ایران در سال‌های مورد بحث از دید نگارنده عبارتند از:

۱. مشکلات مدیریت

نبود قدرت تصمیم‌گیری مستقل: مدیران کتابخانه‌ها مدیران رتبه‌های ۳ و ۴ و ۵ دولتی بوده‌اند و بنابراین قدرت تصمیم‌گیری و اعمال نفوذ کافی نداشته و همیشه مدیران بالاتر تصمیم گرفته‌اند و این نکته‌ای است که کتابخانه‌ها بارها از آن متضرر شده‌اند. نیمه وقت بودن مدیران: مدیران کتابخانه‌ها اغلب همزمان با پست مدیریت کتابخانه، پست یا مشغله دیگری نیز داشته‌اند که در بهترین حالت تدریس و تحقیق بوده است. کوتاه مدت بودن عمر مدیریت‌ها: مدیران (به ویژه غیرمتخصصان) در ابتدا با محیط کار خود آشنا نیستند؛ ولی اغلب با دو سال تلاش می‌توانند بر مشکلات غلبه کنند ولی بسیاری مدیریت‌های زیر یکسال و شش ماه.

۲. فقدان خط‌مشی نظام‌مند انتخاب مجلات و پایگاه‌ها

کتابخانه‌ها خط‌مشی مدون نداشته و کمتر نیازهای واقعی خود را خرید می‌کنند و خریدها بیشتر برحسب عادت یا مد انجام می‌شود.

انتخاب برحسب عادت (نوستالژیک)^۱. مجله‌ای که دوست دارند در مجموعه باشد، حتی اگر مصرف نداشته باشد، به مجموعه راه پیدا می‌کند.

انتخاب برحسب مد (اپیدمیک)^۲. انتخاب مجله یا مجموعه‌ای از مجلات که بیشتر پرستیژ یا اعتبار محسوب می‌شوند، به پیروی از کتابخانه‌های دیگر (نه برحسب نیاز جدی یا میزان استفاده).

1. Nostalgic

2. Epidemic

۳. عدم توجه به مجموعه‌های هم موضوع موجود در کشور و خریدهای تکراری.

۴. عدم استفاده از آمار.

شاید در ابتدا باید گفت نبود آمار و بنابراین عدم استفاده از آن در برنامه‌ریزی تأمین منابع

۵. کمبود بودجه.

نبود بودجه کافی در تأمین منابع و نیز استفاده بدون برنامه‌ریزی از بودجه موجود.

۶. نبود تخصص و تجربه کافی و عدم انتقال تجربیات.

بسیاری از کسانی که از سوی دانشگاه‌ها متولی و متصدی خریدهای منابع اطلاعاتی

می‌شوند از کارپردازان و مسئولان خرید تجهیزات در دانشگاه‌ها هستند.

۷. نبود واحد ستادی پشتیبان در وزارت علوم.

شاید این بند باید به‌عنوان بند یک به بالای همه مشکلات منتقل گردد؛ چون با

حضور این واحد ستادی ممکن بود حسب وظیفه ستادی خود، امور مدیریتی،

برنامه‌ریزی و اجرایی را مطالعه و کتابخانه‌ها را در داشتن خط‌مشی و استفاده از آن در

برنامه‌ریزی کمک کند. وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری تا این تاریخ واحدی ستادی

برای کتابخانه‌های خود که مهم‌ترین کتابخانه‌های کشور نیز هستند ندارد.

۸. عدم آگاهی فارغ‌التحصیلان جدید.

در این زمینه باید مشکل آموزش کتابداری را نیز اضافه نماییم. آنچه در دانشکده‌های

کتابداری و اطلاع‌رسانی ما می‌گذرد، هیچ ارتباطی با واقعیت اجرای آن در ایران ندارد، لذا

نیروهای جدید متخصص نیز که وارد بازار کار می‌شوند، در این حوزه، تقریباً چیزی نیاموخته‌اند.

در این گزارش، به‌عنوان مقدمه شکل‌گیری کنسرسیوم، به‌طور مشخص به تاریخچه

خریدهای جمعی نشریات ادواری خارجی و طرح‌های ارائه شده برای شکل‌گیری

مرکزی برای تحویل مدرک و از زاویه نگاه نگارنده پرداخته می‌شود (که امید است دچار

خود مرکزبینی نشده باشد)، و امید است زوایای دیگر و تلاش‌های دیگران نیز مکتوب

گردد تا با نقد و ارزیابی حرکت‌های گذشته، گامی جدی در جهت سامان‌دهی تأمین منابع

برداشته شود که بهترین پیش‌بینی رفتار آینده، آگاهی از رفتار گذشته است.

خرید مجلات در دانشگاه تهران ۱۳۵۸ - ۱۳۶۹

کتابخانه‌ها ترجیح داده‌اند، منابعی را مستقلاً خریداری و پس از تثبیت مالکیت خود

که معمولاً با مهر ثبت کتابخانه رسمی می‌شود، خدماتی را به مراجعان ارائه نمایند.

این ترجیح باعث شده بود که در دهه ۱۳۶۰، ۲۵ کتابخانه دانشگاه تهران، هر یک جداگانه و از بودجه دانشکده یا مرکز خود، مجلات مورد نیاز را تأمین نمایند. چه بسا در محوطه پردیس مرکزی دانشگاه، در فاصله‌های گاهی کمتر از ۲۰۰ متر، نشریاتی بسیار گران به صورت تکراری و هر یک از یک کارگزار خریداری می‌شد.

دانشگاه تهران، پس از وقفه‌ای در خرید نشریات در سال‌های ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹، مجدداً از سال ۱۳۶۰ به صورت پراکنده خرید مجلات را آغاز کرد.

در سال ۱۳۶۷ و با آغاز اولین نشست‌های مشترک کتابداران دانشگاه تهران در کتابخانه دانشکده علوم، مسئله خرید مستمر مجلات همه کتابخانه‌ها، از اولین مسائلی بود که به مسئولان دانشگاه گزارش شد و متعاقب آن در جلسه‌ای با حضور چند تن از مسئولان، مسئله تمرکز خرید مجلات پیشنهاد گردید. سرانجام این کار در سال ۱۹۹۰ میلادی و با خرید ۲۲۰۰ عنوان مجله چاپی انجام شد.

در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ میلادی، شرکت‌های کارگزاری کارگر لیبیری^۱، سوئتز^۲، ابسکو^۳، و داوسون^۴، در بازار ایران فعال‌تر بودند. خرید مستقیم از ناشر نیز در مجموعه‌هایی که خریدهای کمتر و امکان مکاتبه و پیگیری برای یکایک مجلات را داشتند مرسوم و معمول بود.

قیمت‌های کارگزاران در این سال‌ها، بسیار گران ولی روشن بود؛ به این معنا که قیمت مجله از هزینه‌های خدماتی کارگزاران جدا بود و کتابخانه‌ها خود تصمیم می‌گرفتند که مبلغ خدمات «مبدأ» به مقصد^۵ را پردازند یا از طریق پست و بسیار ارزان‌تر دریافت نمایند. در سال‌های ذکر شده، گران‌ترین قیمت‌ها مربوط به دو کارگزار سوئتز و ابسکو بود که در کنار چند کارگزار دیگر از نظر خدمات و داشتن ذخیره مجلات^۶ قوی‌تر از دیگران بودند و در نتیجه کمترین میزان کسری برای کتابخانه‌ها ایجاد می‌شد. گروه دیگر، کارگزاری بودند که قیمت بسیار پایین ارائه می‌کردند و در پایان سال فقط مجلاتی را که راحت کارگزاری می‌شدند تحویل داده و بقیه پول کتابخانه را با عذر فراوان پس می‌دادند و کتابخانه بخشی از مجموعه‌اش را از دست داده بود.

هزینه خدمات کارگزاری نوع اول در دهه ۱۳۶۰ معمولاً قیمت ناشر (LP) + ۳۰ درصد قیمت مجلات و بالاتر از آن بود که در این میان ابسکو و سوئتز تا ۳۳ درصد + LP نیز قیمت می‌دادند، یعنی معادل یک سوم بهای مجله هزینه خدمات گردآوری سریع^۷ از مبدأ تا مقصد بود. لیکن در خرید تجمیعی ۲۲۰۰ عنوانی سال ۱۹۹۰، شرکت سوئتز

1. Karger Libri
2. Swetz
3. Ebsco (Subscription)
4. Dawson
5. Dor to Dor Fast
6. Stock
7. Consolidation

(منتخب دانشگاه برای تأمین مجلات ۱۹۹۰)، ۲۳ درصد - LP را ارائه داد (پیش فاکتور، ۱۹۸۹/۱۰/۹) که نسبت به خریدهای گذشته، رقم مناسب تری محسوب می‌شد.

دانشگاه در سال ۱۹۹۱ با وجود خدمات بسیار خوب شرکت، صرفاً به منظور جلوگیری از انحصار، خرید خود را به دو بخش مساوی تقسیم کرد. تعداد مجلات در سال ۱۹۹۱ به حدود ۲۶۳۰ عنوان و نیمی از واحدها توسط سوئیتز و نیمی دیگر توسط کارگر لیبری تأمین گردید. سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۳ نیز این کار ادامه یافت، با این تفاوت که نیمی از مجلات توسط سوئیتز و نیمی توسط دوسون تأمین گردید.

باشگاه خرید^۱

موفقیت‌های نسبی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۲ در کم کردن هزینه‌ها به میزان ۳۰ تا ۳۳ درصد بر هزینه‌های کارگزاری، که به تناسب رشد قیمت مجلات رشد می‌کردند، دانشگاه را بر آن داشت که گزارش‌هایی به سایر کتابخانه‌های دانشگاهی داده و آنها را به استفاده از این تخفیف‌ها ترغیب کند و با بالا بردن حجم خرید، قیمت‌ها را مجدداً کاهش دهد.

برای سال ۱۹۹۳، مکاتبات دعوت به باشگاه ادامه یافت ولی نهایتاً فقط دانشگاه بوعلی این دعوت را پذیرفت. در سال ۱۹۹۴، وقفه ارزی دامنگیر همه دانشگاه‌ها شد و کار خرید جمعی نیز در آغاز راه با توقف روبه‌رو گردید؛ با این همه در سال ۱۳۷۴/۱۹۹۵، فعالیت جدی تری آغاز گردید و تعداد مؤسسات و دانشگاه‌های همکار به ۸ دانشگاه و در سال ۱۳۷۵ / ۱۹۹۶، به ۲۰ دانشگاه رسید که باشگاه خرید را تشکیل می‌دادند.

الف. اولین حرکت رسمی وزارتتی. چنان‌که گفته شد، در سال ۱۳۷۳ با همه تلاش‌های انجام شده، دفتر تهیه و توزیع کتب و نشریات دانشگاهی^۲ نتوانست ارز خرید نشریات ادواری را تأمین نماید. فشارهای دانشگاه‌ها بر بانک مرکزی و «دفتر» روزبه‌روز بیشتر می‌شد، این فشارها وزارت علوم را به چارجویی کشاند که رسمی‌ترین آن جلسه اواخر سال ۱۳۷۳ «کمیسیون اطلاع‌رسانی و پشتیبانی تحقیقات» وزارت با موضوع «تعیین مرکزی جهت خرید متمرکز نشریات ادواری خارج از کشور» بود (صورتجلسه...، ۱۳۷۳). این حرکت با پشتیبانی تعدادی از دانشگاه‌ها روبه‌رو شد، ولی با پایان سال ۱۳۷۳ و تأمین مجدد ارز در سال ۱۳۷۴ از سوی بانک مرکزی، این امر هرگز پیگیری نگردید.

1. Byung Club

۲. تا سال ۱۳۸۱ که ارز تک برخی و در بودجه دانشگاه‌ها اعلام شد. ارز چه در وزارت علوم و چه وزارت بازرگانی در فالب دفاتر تهیه و توزیع کالا و خدمات توزیع می‌گردید. بانک مرکزی ارز خرید کتاب و مجله را به دفتر تهیه و توزیع کتب و نشریات دانشگاهی می‌سپرد تا سینه‌بندی و توزیع نماید. پس از تک برخی شدن ارز، دفتر که دیگر وظیفه توزیع ارز را برعهده نداشت، با عنوان دفتر پشتیبانی خدمات پژوهشی به کار خود ادامه داد که در این گزارش. از این پس «دفتر» منظور این دو عنوان است و منظور از وزارت نیز وزارت فرهنگ و آموزش عالی قبلی و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است.

ب. شیوه کار باشگاه خرید. شیوه کار در هر سال یکی بود، لیکن در جزئیات ممکن بود تفاوتی با سال قبل داشته باشد. به طور مثال، در ۱۳۷۵/۵/۱۵، جلسه‌ای با حضور نمایندگان دانشگاه‌ها به دعوت دانشگاه تهران برگزار گردید که طی آن مقرر شد، ۲۰ دانشگاه تلاش کنند تا:

۱. صورت مجلات مورد نیاز خود را حداکثر تا نیمه شهریور ۷۵ برای دانشگاه ارسال نمایند.

۲. صورت مجلات هر دانشگاه، گدگذاری و ورود اطلاعات شوند.

۳. قبل از پایان شهریور، صورت مجلات به کارگزاران (داخلی و خارجی) تحویل گردد.

۴. مذاکرات با کارگزاران و نهایی کردن قیمت‌ها و انتخاب کارگزار یا کارگزاران تا نیمه آبان انجام شود.

۵. کارگزار انتخاب شده، پیش فاکتورهای هر دانشگاه را جداگانه صادر و برای پرداخت به دانشگاه مورد نظر ارسال نماید (صورت جلسه نمایندگان دانشگاه‌ها، ۱۳۷۵).

برای خدمات ماشینی و دبیرخانه نیز بودجه اندکی لازم بود که از محل طرحی پژوهشی - اجرایی با عنوان: «طرح شیوه‌های مناسب خرید نشریات خارجی دانشگاه‌های ایران» (عمرانی، ۱۳۷۴ الف) تأمین و پرداخت شد.

ج. کمک‌های دفتر تهیه و توزیع کتب و نشریات. دفتر در همه حال، ناظر و کمک‌رسان دانشگاه‌ها بود. براساس سیاست قیمت‌گذاری^۱ ناشران، مشترکی که بخشی از خرید را تعهد کرده و عمل نمی‌کرد بر قیمت سایرین تأثیر می‌گذاشت و دفتر نهایت تلاش خود را برای تأمین ارز برای جلوگیری از مشکلات انجام می‌داد. به علاوه، مدیر دفتر در مذاکرات مستقیمی که در نمایشگاه فرانکفورت ۱۳۷۴ با کارگزاران بین‌المللی داشت تخفیف بیشتری گرفت؛ سوئتزر قیمت ۲۱٪ + LP و ايسكو قیمت ۱۹٪ + LP را پیشنهاد داده بودند.

د. خریدهای تکراری. تلاش جمعی سال ۱۳۷۵، نسبتاً ناموفق بود. برای ۲۰ دانشگاه، ۶۴۰۹ عنوان خریداری شد که متأسفانه حدود ۴۵ درصد مجلات تکراری بود. برخی مجلات مانند Science، ۲۱ تکرار داشتند که ۳ تکرار آن متعلق به دانشگاه تهران بود. هنوز در صورت مجلات دانشگاه تهران با وجود تقاضاهای مؤکد از واحدها موفق نشده

بودیم مجلات تکراری را حذف کنیم. دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۵ تعداد ۳۵۴۵ عنوان مجله داشت که بیش از ۵۰۰ عنوان آن تکراری بود.

از ۶۴۰۹ عنوان مجله، سیاهه‌های ۸ ناشر بزرگ تفکیک و برای بقیه نیز از کارگزاران درخواست قیمت شد. کارگزار منتخب نیز پیشنهاد کرد در صورتی که همه مجلات از طریق او خریداری شود قیمت را با ۱۴/۵ درصد + LP محاسبه خواهد کرد، که این امر موفقیت دیگری برای جمع و باشگاه خرید محسوب می‌شد. کار در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ نیز ادامه یافت. سال ۱۹۹۸ تعداد مجلات مورد تقاضای ۲۰ دانشگاه از ۸۲۰۵ عنوان بیشتر بود و سهم دانشگاه تهران از این تعداد بالغ بر ۳۵۴۱ عنوان می‌شد.

تحويل مدرک

چنان‌که گفته شد، سابقه خدمات تحويل مدرک نیز در ایران به سال ۱۳۴۸ = ۱۹۶۹ و مرکز اطلاعات علمی ایران باز می‌گردد. این مرکز علاوه بر فهرستگان مجلات لاتین و امانت بین کتابخانه‌ای، کتابخانه خود را برای تأمین کتب و مجلات مهم مورد نیاز اساتید و محققان و به‌عنوان مکملی برای کتابخانه‌های دانشگاهی راه‌اندازی کرد که در کنار خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، به مرور خدمات تأمین مدرک را نیز ارائه دهد. در این راه اقدام به خرید کتاب و نیز اشتراک مجلات لاتین علوم و علوم انسانی نمود. این کتابخانه تا سال ۱۳۵۷، یکی از به‌روزترین کتابخانه‌های کشور به‌خصوص در حوزه مجلات لاتین بود. پس از انقلاب اسلامی، این کتابخانه دچار وقفه در خرید مجلات شد و سیاست‌گذاری‌های بعدی نیز به علت نبود بودجه یا عدم اطلاع از موضوع سبب گردید که این وظیفه در اولویت قرار نگیرد.

طرح استفاده هم‌زمان پژوهشگران از منابع دانشگاه تهران، ۱۳۶۸

در سال ۱۳۶۸ و هم‌زمان با فعالیت‌های مربوط به تمرکز خرید مجلات دانشگاه طرحی با عنوان فوق به مسئولان اداری و مالی دانشگاه ارائه شد که تقاضای افزایش بودجه متمرکز تا ۲/۵ میلیون دلار (۱/۵ میلیون دلار برای خرید ۳۰۰۰ عنوان مجله و سالانه یک میلیون دلار برای تأمین کسری‌های سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۸) شده بود.

کلیات طرح مورد موافقت تلویحی قرار گرفت ولی در بررسی‌های بعدی و پس از برآورد بودجه مسکوت ماند و هرگز اجرا نشد.

طرح استفاده همزمان کتابخانه‌ها و محققین کشور از اطلاعات موجود در کتابخانه‌های دانشگاه تهران، ۱۳۷۴

در سال ۱۳۷۵، و پس از پنج سال تجربه خرید متمرکز مجلات و آغاز مشارکت دیگر دانشگاه‌ها در باشگاه خرید و افزایش مجلات دانشگاه به بیش از ۳۵۰۰ عنوان، طرح سال ۱۳۶۸ بار دیگر به معاون پژوهشی دانشگاه ارائه گردید. طرح صرفاً برای ارسال فتوکپی تصویب شد (عمرانی، ۱۳۷۴ ب) و طی مکاتبات مختلفی به دانشگاه‌های مختلف معرفی گردید. رقم پیشنهادی به نرخ روز حدود ۶/۵ میلیون دلار برآورد شد تا اصلی‌ترین مجلات دانشگاه و حداقل کسری حدود ۳۵۰۰ عنوان جاری از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۹ کامل گردد.

مشکل اصلی طرح: نبود فهرست مشترکی از مجموعه مجلات دانشگاه از ابتدا نقص اصلی کار بود. بنابراین، متقاضیان مجبور بودند به فهرست‌های چاپی (سه ویرایش) مرکز اطلاعات و مدارک علمی رجوع و تقاضاهای خود را ارسال کنند. این طرح، تحت تأثیر طرح تکثیر، عملاً ادامه نیافت و کتابخانه‌ها پاسخ تقاضاهای خود را دیگر نه در چارچوب طرح بلکه مستقیماً از کتابخانه‌های مختلف دانشگاه دریافت می‌کردند.

طرح تکثیر

چنان‌که تأکید شد، یکی از بزرگ‌ترین نقایص موجود در سیستم وزارت علوم نبود واحدی ستادی برای مسائل کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده و هست. به همین دلیل امر اطلاع‌رسانی در ستاد وزارتخانه متولیان مختلفی داشته که یکی از آنها دفتر تهیه و توزیع بود که به واسطه سهمیه‌بندی ارز کتابخانه‌های دانشگاهی، ارتباطی مستقیم با کتابخانه‌ها داشت.

مسئولان وقت دفتر از طرح «استفاده همزمان محققین...، ۱۳۷۴» مطلع بودند و می‌دانستند که برای فعال کردن بیشتر آن برای خرید کسری‌ها به بودجه نیاز داریم. طرح با حمایت ایشان به معاونت پژوهشی وزارت و با موافقت وزارتخانه جهت گرفتن بودجه

به هیئت وزیران ارسال گردید. هیئت وزیران با طرح موافقت کرد. لیکن موضوع طرح در ابلاغیه تغییر یافته بود و انتظار داشت... دانشگاه تهران [با نظارت دفتر] مبلغ ۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال جهت تأمین خدمات تکثیر مقالات، کتب و مجلات مورد نیاز دانشگاه‌های کشور، تحت پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی، به خصوص دانشگاه‌های واقع در مناطق محروم، طی قراردادی (مصوبه طرح تکثیر، ۱۳۷۵) هزینه کند. موضوع مصوبه و قرارداد از سوی وزارتخانه به دانشگاه‌ها ابلاغ شد که در آن تعهدات دانشگاه این‌گونه آمده است:

الف. دانشگاه موظف است تا پایان فروردین ماه سیاهه مجلات مشترک شده طی سال‌های مورد نظر مصوبه فوق‌الذکر را جهت انتخاب و توزیع بین واحدها در اختیار معاونت پژوهشی وزارت قرار دهد.

ب. دانشگاه پس از دریافت صورت تقاضا، براساس اهداف موافقت‌نامه، نسبت به تهیه کسری منابع مورد نیاز برای تکثیر سریعاً اقدام نماید.

در مدت یک هفته پس از ابلاغیه، بیش از ۳۰ دانشگاه فتوکپی دوره‌های کامل چند ساله از یک یا چند مجله را تقاضا کردند و اعتراض به تغییر شکل و محتوای طرح به جایی نرسید. در پاسخ به اعتراض‌ها تأکید شد که مبلغ، قابل انتقال به سال بعد نیست و در هزینه کردن آن تعجیل شود و حتی موافقت نشد که با ۸۰ درصد آن مجله خریداری و ۲۰ درصد خدمات داده شود. کتابخانه‌های دانشگاه تهران به دلیل آسیب‌های فیزیکی به مجلات همه معترض بودند و نهایتاً از کل مبلغ مصوب فقط ۴۰ درصد دریافت و فتوکپی‌ها تحویل شد و طرح تعطیل گردید.

چنانکه ملاحظه می‌شود طرح برای تأمین مقالات مورد نیاز به هیئت دولت رفت و تبدیل به تکثیر کل مجلات در محدوده زمانی بسیار کوتاه شد. تحقیق در کتابخانه‌های دریافت‌کننده برای سنجش میزان استفاده از این فتوکپی‌ها بسیار ضروری است تا محاسبه شود آیا به اندازه سرمایه هزینه شده، این مجلات مصرف داشته‌اند؟ حتی اگر بپذیریم که از نظر قواعد کنوانسیون کپی رایت کار صحیحی انجام شده باشد چون ما در آن تاریخ عضو این کنوانسیون نبوده‌ایم.

طرح تأمین

در سال ۱۳۷۷، دفتر جز ۲ میلیون دلار که در ابتدای سال توزیع شد نتوانست

هیچ‌گونه ارزی برای دانشگاه تأمین نماید (گزارش دفتر، ۱۳۷۸). به همین سبب، دفتر در جلسه هفتگی نمایندگان دانشگاه‌ها (مشورتی)، در دی ماه ۱۳۷۷ یعنی در آغاز سال میلادی اعلام نمود که قادر به تأمین ارز نیست و بانک مرکزی جواب قطعی داده است. پس از مدت کوتاهی و با وجود شکست طرح تکثیر، مجدداً طرح تحویل مدرک و این بار به شکل دیگری مطرح شد. با مشاوره با شورای نمایندگان پیشنهاد شد از کلیه مجلات خریداری شده برای سال ۱۹۹۸، تنها یک نسخه خریداری و خدمات تحویل مدرک داده شود. طرح از طریق دانشگاه تهران و با حمایت دفتر به معاونت پژوهشی وزارت ارسال گردید. در جلسه‌ای در ۱۷ دی ماه ۱۳۷۷ در حوزه معاونت اداری و مالی وزارت با شرکت معاون اداری و مالی دانشگاه تهران، رئیس مرکز انفورماتیک دانشگاه، مدیرکل تشکیلات و بودجه، و رئیس خدمات ماشینی وزارت، نگارنده به توضیح طرح جدید پرداختم و هزینه‌ها براساس آمارهای باشگاه خرید اعلام گردید، در مورد محل اجرا نیز بر وزارتتی بودن طرح برای جلوگیری از حساسیت‌های بین دانشگاهی تأکید شد. مسئولان وزارتخانه پیشنهاد کردند که دانشگاه تهران کل بودجه ریالی و وزارت ارز را تأمین نماید و کل خدمات در دانشگاه انجام شود، اما دانشگاه به علت عدم امکان تأمین کل بودجه ریالی (حداقل ده میلیارد ریال) آن را نپذیرفت.

یک هفته بعد، تصمیم وزارت مبنی بر تأمین سه میلیون دلار به دانشگاه اطلاع داده شد و محل اجرا کتابخانه منطقه‌ای شیراز تعیین شده بود. در جلسه شورا، توان کتابخانه منطقه‌ای شیراز (در آن زمان) مورد تردید قرار گرفت؛ به علاوه، در آن زمان طبق آمارنامه وزارت (آمار آموزش عالی، ۱۳۷۷)، ۶۰٪ دانشجویان تحصیلات تکمیلی و بیش از ۷۵٪ مؤسسات پژوهشی و پژوهشگران در حوزه جغرافیایی تهران بودند، لذا تقاضای انتقال محل اجرا به مؤسسه‌ای در تهران داده شد. زیرا شیراز با کمتر از ۵٪ دانشجویان و پژوهشگران می‌بایستی ۹۵٪ خدمات راه دور بدهد، حال آنکه تهران احتمالاً ۲۵ تا ۳۰ درصد خدمات بیرون از تهران پیش‌رو داشت.

تصمیم‌گیری در این مورد به جلسه معاونان دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی حوزه تهران واگذار گردید و نهایتاً دو دانشگاه تهران و تربیت مدرس و نیز کتابخانه منطقه‌ای شیراز متولی این کار گردیدند که هر یک به نسبت میزان ریالی که مشارکت می‌کردند ارز دریافت می‌کردند.^۱ تقسیم مجلات بین سه مرکز، یک بار دیگر طرح را با مشکل روبه‌رو می‌کرد، لیکن پاسخ همان بود که وزارت فقط قادر است ارز تأمین نماید و محلی برای اجرا و

۱. صورتجلسه این تصمیم‌گیری در دسترس من نبود و اطلاع ندارم گزینه اول یعنی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران که در تهران و محل مناسبی برای اجرای این کار بود، خود نپذیرفته بود، یا به دلایلی چون نبود بودجه کافی ریالی به مرکز واگذار نشده بود.

نیز بودجه ریالی ندارد. پس از آن کمیته‌ای پنج نفره از مدیر کل دفتر تهیه و توزیع، نمایندگان سه دانشگاه و یک مشاور کارشناس تشکیل گردید که طرح را اجرایی نمایند.

صورت مجلات ۱۹۹۸ دانشگاه‌ها بیش از ۸۰۰۰ عنوان بود که با حذف تکراری‌ها به ۴۰۰۰ عنوان رسید. به علاوه ۵۵ عنوان بانک اطلاعاتی که همه چکیده‌نامه بودند در دستور کار بود. برآورد اولیه کارگزاران بالغ بر ۴/۵ تا ۵ میلیون دلار می‌شد، لذا با حذف مجلات پایگاه پروکوئست^۱ و نیز کلیه چکیده‌نامه‌هایی که ویرایش الکترونیکی آن در لیست تقاضا قرار داشت سعی شد تا مبلغ کاهش یابد. تقاضا به ۱۰ کارگزار ایرانی و خارجی رسید و سرانجام خرید با مبلغ قیمت ناشر + ۳/۵٪ از داوسون با شرط اینکه بانک‌های اطلاعاتی نیز از ایشان خریداری شود انجام گردید. نماینده داوسون در ایران شرکت نگاه فردا بود که با شرکت رز سیستم همکاری داشت و بخش بانک‌های اطلاعاتی را شرکت رز سیستم برعهده گرفته بود.

خریدهای برخط، نقطه انتقال از باشگاه خرید به کنسرسیوم

از سال ۱۳۶۸، اولین صفحات فشرده بانک‌های اطلاعاتی شامل Mathsci و Life Science Collection و از سال ۱۳۷۰ مجموعه صفحات فشرده^۳ CCOD^۴ در دانشگاه تهران مورد استفاده قرار گرفته بود. خرید این پایگاه‌ها و به صورت فشرده تا رسیدن به ۴۸ عنوان بانک اطلاعاتی در سال ۱۳۷۷ = ۱۹۹۸ به مرور انجام شده بود. در تقاضای ۵۵ عنوانی سال ۱۹۹۹ نیز خرید صفحه فشرده مورد نظر بود، لیکن پس از مشخص شدن کارگزاران و نمایندگان آنها در ایران خرید برخط نیز مطرح شد.

1. Proquest

۲. خرید مستقیم از ناشر به‌طور معمول LP + هزینه حمل یعنی حداقل ۷/۵ درصد می‌شد (و می‌شود) و شرکت مسلماً با در نظر گرفتن سفارش منابع الکترونیک و سود دراز مدت آن این پیشنهاد را داده بود که برای آن سال مناسب بود.

3. Floppy disc

4. Current Contents On Disc

کمیته پنج نفره طی سه جلسه بحث و بررسی، به این نتیجه رسید که صلاح با خرید برخط به شرط داشتن فایل پشتیبان است. جز بانک‌های استنادی که اینک به صورت برخط و در قالب Web of Science پیشنهاد شده بودند و بانک Proquest، در مورد سایر محصولات فایل پشتیبان به صورت دیسک فشرده تعهد شد و بعدها تحویل گردید.

قیمت نهایی شده، هنوز از چهار میلیون دلار تجاوز می‌کرد ضمن این‌که بودجه ۳,۰۰۰,۰۰۰ دلار بود. به همین دلیل تعدادی از مجلات موجود در Proquest

به همراه چکیده‌نامه‌های برخط از مجلات چاپی حذف گردید و رقم نهایی به ۳,۷۰۰,۰۰۰ دلار رسید که ۷۰۰,۰۰۰ دلار آن در پاییز ۱۳۷۸ و از بودجه سال بعد پرداخت گردید.

نکته مهم چانه‌زنی در مورد بانک‌ها بود که در محاسبه کتسرسیومی و برای ۱۵ واحد پرداخت شده بود ولی برای ترویج استفاده برخط، از کارگزار تقاضا گردید که برای سایر واحدهای وزارت نیز اتصال برقرار گردد که موافقت و انجام شد. تعداد نهایی مجلات، ۳۹۳۵ عنوان و پایگاه‌ها ۵۲ عنوان بود. از سه مجری، به ترتیب دانشگاه تهران ۱۸۳۷ عنوان، دانشگاه تربیت مدرس حدود ۱۲۰۰ عنوان، و کتابخانه منطقه‌ای حدود ۸۰۰ عنوان را پرداختند و مسئولیت خدمت‌رسانی به سایر واحدهای تحت پوشش وزارت علوم را برعهده گرفتند؛ این درحالی بود که دانشگاه تهران در سال‌های گذشته از ارز و ریال موجود ۳۵۰۰ عنوان مجله خریداری می‌کرد، دانشگاه تربیت مدرس حدود ۸۰۰ عنوان، و کتابخانه منطقه‌ای حدود ۷۰۰ عنوان.

پرداخت‌ها با تأخیر چندماهه آغاز شد و طرح شروع به کار کرد. صورت مجلات هر یک از سه مجری در اختیار دانشگاه‌ها قرار گرفت. مسائل مالی بین دانشگاهی تصمیم‌گیری و با دستورالعمل اجرایی معاون پژوهشی وزارت به کلیه واحدهای تابعه ابلاغ گردید (دستورالعمل اجرایی، ۱۳۷۷) که در واقع اولین سند رسمی از این حرکت محسوب می‌شود.

در این دستورالعمل بود که برای نخستین بار نام «طرح تأمین مقالات (مدرک) علمی» مکتوب شد و در ویژه نشریات سال ۱۹۹۹ میلادی اعلام گردید. همچنین در بند «و» دستورالعمل که بند «نظارت و ارزیابی» است، اعلام شده که طرح آزمایشی است و برای یک دوره یکساله است و تمدید آن برای سال‌های بعد، منوط به ارزیابی ناظر خواهد بود، که طبق بند الف دفتر تهیه و توزیع تعیین شده بود (دستورالعمل اجرایی، ۱۳۷۷). بدین ترتیب، طرح اولیه‌ای که اینجانب ارائه کرده بودم، صرفاً زمینه‌ای شد برای این کار اجرایی^۱ و در شرایطی که ارز وجود نداشت و واحد ثابت ستادی آن را اجرا نمی‌کرد نام طرح بر آن گذاشته شد و در دستورالعمل فوق‌الذکر، از سوی معاونت وزیر این نام برای این حرکت به کار برده شد.

۱. اینجانب صرفاً کارشناس مشاور کمیته بودم و دفتر و وزارتخانه تصمیم می‌گرفتند. چنان‌که ملاحظه می‌شود طرحی نیز وجود نداشت که بنده ارائه کرده باشم تا خود را متولی طرح و نکات مثبت حاصل از آن بدانم. (طرح تأمین از نظر نگارنده با همه ضعف‌هایش به‌عنوان طرح تحویل مدرک، نقطه آغاز حرکت از منابع جایی به الکترونیک بود). از نظر من نتایج طرح تأمین اتفاقی مثبت و اثرگذار در تأمین منابع کتابخانه‌ای در ایران به شمار می‌رود.

مشکلات طرح تأمین در آغاز

۱. سردرگمی دانشگاه‌ها و مراکز

بیشتر دانشگاه‌ها به هیچ وجه از جزئیات کار باخبر نبودند و حتی مسائل ارزی را باور نداشتند. اولین جلسه عمومی نمایندگان دانشگاه‌ها برای توضیح طرح و نحوه استفاده از خدمات با حضور معاون پژوهشی وقت وزارت در تاریخ ۱۳۷۸/۲/۲۶ در تالار اجتماعات دانشکده علوم دانشگاه تهران تشکیل گردید. در این جلسه، دانشگاه‌ها بیش از آنکه در مورد نحوه استفاده از خدمات مجریان سؤال کنند، از نحوه تخصیص ارز می‌پرسیدند. به هر حال، در این جلسه به همه دانشگاه‌ها و مراکز، نام شناسایی^۱ و رمز عبور^۲ برای پایگاه‌ها داده شد. کارگاه آموزشی استفاده از شبکه نیز نخستین بار در ۱۸ و ۱۹ خرداد ۷۸ توسط شرکت رز سیستم و در مرکز محاسبات دانشکده علوم برگزار گردید.

۲. کل مجله به جای مقاله مورد نیاز

این بار هیئت دولت و به دور از کارشناسان دستور تکثیر کل مجلات را نمی‌داد، بلکه خود کارشناسان بودند که نمی‌توانستند باور کنند که حضور این مجموعه در کشور کافی است و می‌توانند مقاله‌های مورد نیاز را دریافت کنند، بلکه مانند طرح تکثیر همه مجلات را می‌خواستند.

۳. عدم اعتماد به مجموعه

این نکته که دانشگاه‌های بزرگ ارز دانشگاه‌های کوچک را تصاحب کردند، علی‌رغم هربار توضیح دادن وقایع پیش آمده، تکرار می‌شد. نکاتی هم پس از اجرای طرح اضافه شد:

۱. طولانی بودن زمان دریافت (که بخشی از آن ناشی از تقاضای کل دوره مجله بود).

۲. کیفیت بد تکثیر در بسیاری موارد.

۳. حذف برخی مجلات به قرینه Proquest باعث مشکل شده بود چون بسیاری از مجلات در این پایگاه برخلاف تبلیغات اولیه فروشندگان، فقط تا حد چکیده دسترسی می‌داد و شماره‌های روز مجلات با تأخیر^۳ در دسترس قرار داده می‌شد.

۴. حذف چکیده‌نامه‌ها با اطمینان به خرید الکترونیکی و خریداری نشدن چکیده‌نامه‌های بسیار گران مانند Biol. Abs, Chem. Abs.

1. ID
2. Password
3. Embargo

۵. ضعف مدیریت ناشی از نبود سازوکار مشخص در مراکز مجری در ابتدای کار، که در سال‌های بعد بهتر شد.
۶. پخش بودن مجلات در سه مرکز و سردرگمی دانشگاه‌ها.
۷. نبود امکانات کافی برای استفاده از بانک‌های اطلاعاتی و نبود زیرساخت قوی برای شبکه.

بازگشتی نافرجام به خریدهای تکراری

در سال ۱۳۷۹، گشایشی در وضعیت ارز به وجود آمد؛ با این همه از آنجا که قرار شد طرح یکسال دیگر ادامه یابد (صورت جلسه دفتر، ۱۳۷۸) دفتر تهیه و توزیع در درجه اول، ارز طرح تأمین برای تکرار خرید سال قبل را تأمین کرد و باقیمانده ارز (جمعاً ۱۰ میلیون دلار پیش‌بینی شده بود که همه آن تخصیص نشد) بین دانشگاه‌ها تقسیم گردید که مجلات اصلی خود را خریداری نمایند. امید آن بود که با این وضعیت تقاضای تکثیر کامل مجلات تبدیل به درخواست مقاله شود که این اتفاق نیفتاد. برای سال ۲۰۰۰ تعداد مجلات در طرح تأمین به ۴۶۲۶ عنوان و در سال سوم به ۴۶۹۹ عنوان بالغ گردید. در بررسی انجام شده توسط گروه تحقیق و توسعه دفتر تأمین، تعداد عناوین مجوز داده شده (از محل ۵,۰۰۰,۰۰۰ دلار توزیع شده میان دانشگاه‌ها) ۵۶۵۰ عنوان از ۹۰ ناشر ذکر شده که تنها ۱۰۱۹ عنوان غیر تکراری و باقی عناوین تکراری است. به علاوه، در همین گزارش آمده که ۸۰/۲ درصد از نشریات خریداری شده با نشریات طرح تأمین که توسط سه مجری خریداری شده هم‌پوشانی دارد و فقط ۱۹/۸ درصد عناوین غیر تکراری است. با حذف چکیده‌نامه‌ها که به دلیل خرید الکترونیکی بیشتر آنها حذف شده‌اند، این رقم به ۸۶/۴ درصد تکراری می‌رسد. به این معنا که فقط ۹۳۷ عنوان غیر تکراری از طریق طرح تأمین در سال ۱۳۷۹ در کشور خریداری شده است و رقم تکراری‌ها (بدون چکیده‌ها)، حدود ۲,۹۰۰,۰۰۰ دلار و نزدیک به کل بودجه طرح تأمین برآورد می‌گردد (فهم‌نیا، ۱۳۷۹ الف).

زیرساخت فنی

در سال ۱۳۷۷ هیچیک از مؤسسات تحت پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی (سابق) زیرساخت آماده‌ای نداشتند که بتوان خدمات برخط را از طریق میزبانی

اطلاعات در یکی از آنها سازمان داد. به علاوه با شرایط سیاسی ایران ناشرین حاضر به میزبان کردن اطلاعات خود در مؤسسه‌ای (به‌ویژه) دولتی در ایران نبودند. پس از چانه‌زنی در مورد مجلات و بانک‌ها، چنان‌که گفته شد، شرکت‌های ایرانی نگاه فردا و رز سیستم تأمین‌کننده منابع اطلاعاتی برای سال ۱۹۹۹ اعلام شدند.

مرکز انفورماتیک دانشگاه تهران با تقاضای بودجه کمی و سه ماه وقت و نیز دانشگاه تربیت مدرس متقاضی اجرای خدمات برخط بودند که پس از بررسی‌های فراوان این خدمات به شرکت رز سیستم واگذار شد؛ ولی بی‌تجربگی سبب گردید تا اجازه داده شود اطلاعات با لوگوی رز سیستم ارائه شود؛ که در سال بعد و با استفاده مستقیم از اینترنت هر دانشگاهی از لوگوی خود استفاده کرد.

نتایج طرح تأمین به‌عنوان «تحویل مدرک»

طرح تأمین، اجباراً و به علت نبود ارز امکان عملی شدن یافت و دانشگاه‌ها و مراکز در طرحی مشترک، از یک مجموعه شروع به استفاده کردند و علی‌رغم میل خود، کاری مشترک را آغاز کردند.

۱. طرح تأمین به‌عنوان طرحی برای تأمین مدرک در ایران و در درازمدت آغاز شد ولی در این حوزه باید اذعان کرد که موفق نبود، کما اینکه چنین کاری هم اکنون نیز انجام نمی‌شود.

۲. طرح تأمین شاید برای تعدادی از دانشگاه‌ها، مانند طرح تکثیر، برخی کسری‌ها را پوشش داد و شاید آنها از طرح از این زاویه رضایت داشته باشند ولی به‌عنوان طرح تحویل مدرک هرگز به رسمیت شناخته نشد و از میان رفت.

۳. کتابخانه‌های دانشگاه تهران باز هم بزرگ‌ترین معترضین این طرح بودند (نیاسری، ۱۳۸۰ الف و ب). تا سال قبل از طرح، بیش از ۳۵۰۰ عنوان مجله در قفسه‌های کتابخانه‌ها حضور داشت. اما در این طرح فقط ۱۹۰۰ عنوان به محل اجرای طرح می‌رسید و کتابخانه‌های دانشگاه تهران مانند همه دانشگاه‌های ایران خالی از مجله شده بودند. با جرأت می‌توان گفت دانشگاه تربیت مدرس بیشترین سود را از طرح برد و تعداد دریافتی‌هایش افزایش یافت و دانشگاه تهران از همان زمان تاکنون تعداد مجلات دریافتی‌اش هرگز به ۲۰۰۰ عنوان نرسید.

مزایای طرح تأمین

طرح تأمین به دلایل زیر یکی از مهم‌ترین رویدادها در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی و مجموعه‌سازی ایران محسوب می‌شود:

۱. دسترسی برخط: فرهنگ دسترسی برخط به منابع از دل این طرح بیرون آمد.
۲. دسترسی به جای مالکیت: این رویکرد، متعلق به اطلاع‌رسانی نوین است و فرهنگ دسترسی به جای مالکیت با این طرح آغاز شد و اکنون در کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی مراحل ابتدایی خود را پشت سر می‌گذارد.
۳. استفاده از راه دور: رویکرد دیگری که در اثر فن‌آوری اطلاعات و تغییر شکل ماده اطلاعاتی در کتابداری نوین شاهد آن هستیم، عدم وابستگی اطلاعات به فضای فیزیکی است که در این طرح محقق شد.
۴. استفاده همزمان محققان از یک منبع: از مزایای بسیار مهم منابع الکترونیکی است که با این طرح محقق شد.
۵. فرهنگ استفاده مشترک از منابع: که بارها و بارها ناکام مانده بود، اجباراً آغاز شد و تمرینی شد برای کار جمعی.
۶. زیرساخت‌های فنی اطلاعات: طرح تأمین با تعقیب منابع برخط، تقویت زیرساخت‌های فنی برای توسعه شبکه علمی - دانشگاهی (کشوری و درون دانشگاهی) را اجباری و تسریع کرد.
۷. طرح تأمین، آغاز تشکیل کنرسیوم: کتابخانه‌های دانشگاهی (کنسیران) محسوب می‌شود.
۸. از نگاه کتابخانه دیجیتال: نخستین گام عملی و واقعی جهت نیل به کتابخانه‌های دیجیتال با تعریف منابع و خدمات دیجیتال بدون وابستگی به فضای فیزیکی محسوب می‌گردد.
۹. تغییر وضع بازار ایران
در زیر به تلاش‌های دیگری که هم‌زمان با طرح تأمین و در فاصله سال‌های دوم و سوم مطرح شده اشاره می‌گردد.

مرکز ملی تأمین و خدمات تحویل مدرک ایران

گروه تحقیق و توسعه متعاقب بررسی آماری طرح تأمین در سال‌های ۱۹۹۹ و ۲۰۰۰ پیشنهاد «مرکز تأمین مدرک» را برای رفع نواقص طرح تأمین از منظر

تحویل مدرک ارائه دادند که در بررسی‌های اولیه و با توجه به طرح «بنیاد ملی اطلاعات» کنار گذاشته شد (فهم‌نیا، ۱۳۷۹ ب).

مرکز ملی خدمات تحویل مدرک

تقریباً یک سال و اندی پس از طرح فوق، کلیات طرح «مرکز ملی خدمات تحویل مدرک»، از سوی دانشگاه تهران (طرح مرکز ملی، ۱۳۸۰) به وزارت علوم ارائه شد که در آن با تکیه بر تجربیات سه ساله و اصلاح بسیاری از راهکارها، با پشتوانه مجموعه کتابخانه‌های دانشگاه تهران، اعلام آمادگی و خواستار تأیید طرح و تأمین منابع ارزی لازم برای این کار شدند که این طرح نیز مانند طرح قبلی، در سایه بنیاد ملی اطلاعات، مسکوت ماند.

بنیاد ملی اطلاعات

بنیاد ابتدا به عنوان طرحی پژوهشی با عنوان «راهکارهای تحقیق بنیاد ملی اطلاعات در ایران» در دفتر اجرا شده و در نتایج طرح، پیشنهاد یکی شدن هیئت امنای کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، مرکز اطلاعات و مدارک علمی [و مسلماً بنیاد ملی اطلاعات] داده شده است. نتایج طرح در شورای داده‌ورزی وزارت علوم مطرح و مصوب گردید؛ به دنبال آن، دبیرخانه بنیاد در دفتر پشتیبانی خدمات پژوهشی تشکیل گردید. بنیاد رسالت خود را: تأمین و توزیع سریع و ارزان کلیه اطلاعات علمی و پژوهشی... ایران می‌داند (منتظر، ۱۳۸۱).

این بنیاد، تنها طرح از پیش مطالعه شده و مجری آن یکی از سه مجری طرح تأمین و صاحب تجربه‌های پیشین بود. به علاوه، جلسات بنیاد (سه جلسه) در سطح بالایی از وزارتخانه برگزار می‌شد که قبل از آن در هیچ دوره‌ای سابقه نداشت. جلسات شورای علمی بنیاد ملی اطلاعات با حضور معاون پژوهشی وزیر علوم، رئیس کتابخانه منطقه‌ای، رئیس مرکز اطلاعات و مدارک علمی، مجری طرح، رئیس انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، نماینده سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، نماینده‌ای از کتابخانه ملی ایران، مدیر وقت شبکه علمی کشور، و یک عضو هیأت علمی سازمان مدیریت صنعتی برگزار و تشکیل می‌شد.

از بنیاد ملی اطلاعات نتیجه طرح و سه صورتجلسه باقی مانده که نشان می‌دهد به جای کتابخانه ملی نماینده وزارت جهاد و رئیس گروه کتابداری دانشگاه تهران به مجموعه اضافه شده‌اند (صورتجلسه شورای علمی بنیاد، ۱۳۸۲).

کمیته راهبری نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی

پس از سومین جلسه شورای علمی بنیاد ملی اطلاعات و تغییرات مدیریتی در سطح وزارتخانه، مسائل و جلسات بنیاد نیز نیمه‌کاره ماند و بحث نظام اطلاع‌رسانی علمی که در گذشته نیز توسط رئیس گروه کتابداری دانشگاه تهران و مشاور اطلاع‌رسانی ریاست جمهور و در شورای عالی اطلاع‌رسانی مطرح شده بود، با ارائه پایان‌نامه‌ای (زندیان، ۱۳۸۲) در همین زمینه از سوی ایشان به مدیریت جدید دفتر پشتیبانی وزارت مجدداً در سال ۱۳۸۵ در دستور کار قرار گرفت که در حال حاضر نیز کمیته‌ای با عنوان «کمیته راهبری نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی» تدوین این نظام را تعقیب می‌نمایند.

کنسرسیوم

اولین کنسرسیوم‌ها، در قالب همکاری بین کتابخانه‌ای و در سال‌های آغازین دهه ۱۹۳۰ در ایالات متحده شکل گرفت و طی سال‌های ۱۹۳۱ تا ۱۹۷۱، ۱۲۵ کنسرسیوم کتابخانه‌های دانشگاهی ثبت شده‌اند (انفیلا و دارکو^۱، ۲۰۰۲). اوج شکل‌گیری کنسرسیوم‌های خرید منابع به مفهوم امروزی از ۱۹۶۰ میلادی به بعد است. در ایران شاید اولین کارهای کنسرسیومی در تأمین منابع، «باشگاه خرید دانشگاه تهران» در سال‌های آغازین دهه ۱۳۷۰ است. بحث در کنسرسیوم‌ها، تعاریف و تاریخچه آنها مجال دیگری می‌طلبند، در زیر فقط به دو مدل براساس شیوه‌های پرداخت اشاره می‌شود. در کنسرسیوم‌ها، نیازسنجی، انتخاب، مذاکرات خرید، و نهایی کردن قیمت‌ها در همه اشکال آن به صورت متمرکز انجام می‌شود که بسته به وسعت کنسرسیوم‌ها، محلی، منی، چند کشوری این کار سازماندهی می‌شود و نهایتاً زمان پرداخت وجه به ناشر برحسب نوع پرداخت به انواع زیر تقسیم می‌گردد:

۱. مدل متمرکز. کل مذاکرات متمرکز است و پرداخت هم از حسابی متمرکز انجام می‌شود؛ که یا از بودجه‌ای متمرکز که دولت تخصیص می‌دهد و از بودجه اعضای کنسرسیوم جداست پرداخت می‌شود، (مانند نسلی^۲ که از بودجه دفتر پشتیبانی وزارت علوم انگلستان^۳ پرداخت می‌شود و کنسرسیوم کانادا^۴) یا با تجمیع وجه در یک حساب از سوی اعضا. در این مدل مجوزها بیشتر به صورت ملی^۵ گرفته می‌شود.
۲. مدل غیرمتمرکز. در این شکل، مذاکرات به صورت متمرکز است و در زمان پرداخت کنسرسیوم پیش فاکتورهای جداگانه دریافت و به اعضا ارسال می‌کنند، تا خود مراحل پرداخت را تعقیب نمایند. مانند ائتلاف کنسرسیوم‌های افریقای جنوبی^۶ و کنسرسیوم بین‌کشوری آیفیل^۷.

1. Nfila & Darko - Ampem
2. NESLI (National Electronic Site License Initiative)
3. JISC (Joint Information System Committee)
4. CNSLP (Canadian National Site License Project)
5. National Site License
6. SASLI (South African Site License Initiative)
7. BIFL (electronic Information For Libraries)

۳. مدل نیمه متمرکز. در این مدل پس از پایان مذاکرات و نهایی شدن قیمت، بخشی را به صورت متمرکز و بخشی را به صورت غیرمتمرکز و از طریق اعضا می‌پردازند. مانند خریدهای ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۶ در کنسرسیوم کتابخانه‌های دانشگاهی ایران.

کنسرسیوم در ایران

خرید بانک‌های اطلاعاتی سال ۱۹۹۹، ما را با خرید کنسرسیومی در عمل مواجه ساخت، و این در شرایطی بود که هیچ‌گونه مطالعه و برنامه‌ریزی قبلی برای ایجاد کنسرسیوم انجام نشده بود. در اوایل ژانویه ۲۰۰۰، مصادف با دی ماه ۱۳۷۸، نماینده‌ای از شرکت الزویر^۱ در دانشگاه تهران محصول جدید شرکت یعنی مجلات الکترونیکی تمام متن و تمام تصویر تحت عنوان ساینس دایرکت^۲ را به نمایش گذاشت و از ما برای اشتراک آنها دعوت کرد. در پاسخ به این دعوت پرسیده شد که آیا مجلات بر روی لوح فشرده خواهد بود، یا حداقل فایل پشتیبان خواهد داشت و در پاسخ گفتند نیاز نیست، شما می‌توانید مالکیت مجلاتی را که بهای آن را می‌پردازید به صورت برخط و با «حق مالکیت دائمی»^۳ داشته باشید.

از ۱۵ دانشگاه برای تصمیم‌گیری توسط دانشگاه تهران دعوت به عمل آمد که ۸ دانشگاه علوم پزشکی ایران، علوم پزشکی تهران، فردوسی مشهد، صنعتی امیرکبیر، صنعتی اصفهان، صنعتی شریف، تربیت مدرس، و تهران در جلسه ۱۳۷۸/۱۲/۱ شرکت کردند. ۶ دانشگاه غیرپزشکی موافقت اصولی خود را اعلام کردند، و مقرر شد که صورتجلسه برای سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات وزارت علوم نیز ارسال گردد (صورتجلسه پیوست، ۱۳۷۸). مدیریت وقت دفتر با این استدلال که نخست کنسرسیوم شکل بگیرد و سپس دانشگاه‌هایی که بودجه کمتری دارند در مرحله دوم به آن پیوندند موافق نبود.

اتحادیه اطلاعاتی دانشگاهی

با طرح تأمین، بیش از مسائل مربوط به مجلات چاپی و تأمین مدرک، دسترسی به بانک‌های اطلاعاتی و مجلات الکترونیک جدی شده بود. شورای اولیه دفتر تغییر کرده بود. برای سال ۲۰۰۰ نماینده خدمات ماشینی وزارت، مدیر شبکه علمی وزارت، و یک کارشناس کتابداری آشنا به مسائل الکترونیک به شورا اضافه شده بودند و این جمع برای خرید ۲۰۰۱ نیز تغییراتی داشت. سال ۲۰۰۱، مجدداً اعضای

1. Elsevier
2. Science Direct
3. Perpetual Right

شورا تغییر کرد. در شورای جدید پیشنهاد تشکیل «سمینار بررسی تأمین مشترک مواد و منابع اطلاعاتی دانشگاه‌های کشور (صورت جلسه سمینار، ۱۳۷۸) ارائه گردید و در این همایش که در تاریخ ۸۰/۷/۱۱ در دانشکده فنی دانشگاه تهران و با حضور ۵۰ نماینده تام‌الاختیار از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی تحت پوشش وزارت برگزار گردید آغاز به کار «اتحادیه اطلاعاتی دانشگاهی» اعلام گردید. در این نشست، علاوه بر سخنرانی نمایندگان و کارشناسان، نمایندگان شرکت‌های کارگزار الکترونیکی (رز سیستم، نسیم ایمان، و پیام مشرق) به ارائه امکانات خود پرداختند. در میزگرد این نشست، اکثر کارشناسان و مدیران تشکیل اتحادیه را چاره‌ساز مشکل انحصارگرایی اطلاعاتی دانستند و در پایان طی برگه‌ای از داوطلبان شرکت در کمیته اجرایی تقاضای ثبت نام شد. پس از آن اسامی ۱۴ دانشگاه داوطلب با حق سه انتخاب توسط قائم مقام دفتر پشتیبانی برای دانشگاه‌ها ارسال گردید. یک ماه بعد از آن نمایندگان ۷ دانشگاه در کنار مدیرکل جدید دفتر (قائم مقام قبلی) و سه کارشناس با حق رأی به انتخاب مدیرکل، از معاونت پژوهشی وزارت حکم دریافت کردند و این کمیته «شورای سیاست‌گذاری تأمین منابع علمی» نامیده شد. ایجاد این شورا و وظایف هفت نماینده دانشگاهی آن به‌عنوان رابطان سایر دانشگاه‌ها طی نامه‌ای از سوی مدیرکل دفتر به رؤسای دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی اعلام گردید (شورای سیاست‌گذاری، ۱۳۸۰).

خبر تشکیل شورا و اهداف و وظایفش به رؤسای کلیه دانشگاه‌ها ارسال و نمایندگان هفت‌گانه شورا هر یک به‌عنوان رابط تعدادی دیگر از دانشگاه‌ها تعیین و مسئولیت ارتباط و اطلاع‌رسانی به دانشگاه‌ها میان ایشان تقسیم گردید. نمایندگان منتخب از دانشگاه‌های تهران (با ۸ زیر مجموعه)، تربیت مدرس (با ۹ زیر مجموعه)، صنعتی شریف (با ۸ زیر مجموعه)، فردوسی مشهد (شمال شرق)، تبریز (شمال غرب)، شیراز (جنوب)، صنعتی اصفهان (مرکز) انتخاب شده بودند.

همایش‌های اتحادیه اطلاعاتی

۱. دومین نشست در تاریخ ۱۳۸۱/۳/۱ در دانشگاه تربیت مدرس و با عنوان «نخستین همایش اتحادیه اطلاعاتی دانشگاه‌های کشور» برگزار گردید. در این نشست ۱۴۰ تن از نمایندگان دانشگاه‌ها، شامل رؤسای کتابخانه‌های مرکزی، رؤسای مراکز اطلاع‌رسانی و نمایندگان تام‌الاختیار دانشگاه‌ها دعوت شده بودند.

در این نشست، گزارش طرح تأمین و گزارش شکل‌گیری اتحادیه (که همان کنسرسیوم بود و از به کار بردن لفظ فرنگی در نام‌گذاری خودداری شده بود) توسط مجریان طرح تأمین و سایر نمایندگان شورا مطرح و سخنرانی‌های تدارک شده نیز انجام شد.

۲. سومین نشست نمایندگان تام‌الاختیار دانشگاه‌ها، با عنوان «دومین همایش اتحادیه اطلاعاتی دانشگاهی» در تاریخ ۱۳۸۲/۲/۳۱ در مشهد و با شرکت ۵۴ نماینده و ۷ نفر از دفتر پشتیبانی برگزار گردید. در نشست مشهد براساس بند ب «محورهای میزگرد»: راه‌های تقویت اتحادیه اطلاعاتی دانشگاهی، هیئت مؤسسی برای نوشتن اساسنامه کنسرسیوم انتخاب گردید.^۱ اعضای منتخب شورا که وظیفه سیاستگذاری و شرکت در خرید و مذاکره و چانه‌زنی را برعهده می‌گرفتند، کارشان با حکم معاونت پژوهشی وزارت برای دوره‌ای دو ساله و تا پایان اسفند ۱۳۸۳ تنفیذ گردید. این شورا در دورانی آغاز به کار کرد که مسائل خریدهای الکترونیکی برای همه دنیا تازگی داشت و بسیاری از کارگزاران قدیمی ایرانی در این میدان از تازه‌واردان عقب ماندند و تا مدتی کارگزاران چاپی از کارگزاران الکترونیکی جدا شدند که پس از شش سال، به جرئت می‌توان تأثیر طرح تأمین بر این جدایی در بازار را به‌طور عینی مشاهده کرد.

۳. کنسیران (کانون کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی ایران): در هیأت مؤسس منتخب نشست مشهد، پیش‌نویس اساسنامه حاضر شد و با عنوان «کنسیران» برای کلیه نمایندگان، بار اول در نشست ۱۳۸۲/۹/۱۹ در دانشگاه تربیت مدرس، نظرخواهی شد و در همان زمان، جهت اخذ مجوز فعالیت و ثبت رسمی، در قالب سازمانی غیرانتفاعی و مستقل به وزارت کشور ارسال گردید. پس از مدت‌ها انتظار، در پایان سال ۱۳۸۳ از نمایندگان هیئت مؤسس جهت پاره‌ای توضیحات دعوت شد که طی دو جلسه به ابهامات موجود در اساسنامه پاسخ داده شد و اساسنامه جهت بررسی نهایی و با عنوان «کانون کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی ایران» به کمیسیون ماده ۱۰ ارسال گردید.

۴. همایش‌های بعدی اتحادیه اطلاعاتی: از این دوره، هر ساله نمایندگان دانشگاه‌ها حداقل یکبار جلسه عمومی دارند که به مسائل مبتلابه پرداخته و نمایندگان جدید خود را انتخاب می‌کنند. سومین همایش اردیبهشت ۸۳ در دانشگاه تهران، چهارمین همایش ۸۳/۱۱/۷ در دانشگاه صنعتی شریف، پنجمین همایش در ۱۳۸۴/۸/۲۹ در دانشگاه شهید بهشتی که به تغییر مدیر کل منجر گردید. در این نشست که انتخابات جدید انجام شد مدیر کل قبلی و مدیر کل جدید هیچ یک حضور پیدا نکردند. این انتخابات در

۱. نگارنده که به‌عنوان کارشناس و مشاور دفتر در جلسات شورا حضور می‌یافتم در نشست مشهد به علل غیرارادی حضور نداشتم و به‌طور غیابی به عضویت هیئت مؤسس انتخاب شدم.

ششمین همایش (هفتمین گردهم‌آیی) در آبان ۱۳۸۵ در دانشگاه تربیت مدرس و با حضور مدیرکل جدید دفتر تجدید شد و منتخبین این نشست با حکم معاون پژوهشی وزارت برای یک دوره دو ساله کار خود را آغاز کردند.

۵. ششمین نشست نمایندگان دانشگاه‌ها: تا این تاریخ دبیرخانه دفتر به صورت موقت و گردشی هر چهار ماه در یکی از دانشگاه‌های تهران تشکیل می‌گردید و پس از اولین جلسه، دبیرخانه در دفتر مستقر شد و دبیر شورا نیز از همکاران دفتر انتخاب گردید. سال ۱۳۸۵، برخلاف سال ۱۳۸۴، بسیار خوب آغاز شد. در اردیبهشت ۱۳۸۵ و در نشست رؤسای دانشگاه‌ها، وزیر فرهنگ و آموزش عالی، موافقت اصولی همه دانشگاه‌ها، برای خرید جمعی را پذیرفته و در مصوبات نشست رؤسا آن را رسمیت بخشید. دوره کاری تازه و منظمی آغاز شد که منجر به پشتیبانی وزارت از حرکت جمعی دانشگاه‌ها گردید که نتایج بسیار خوبی تا پایان سال ۲۰۰۶ میلادی داشته است.

از مهم‌ترین کارهای شورای سیاستگذاری ۱۳۸۵، برگزاری انتخابات رسمی با نظارت دفتر در نشست دانشگاه تربیت مدرس (مهر ۱۳۸۵)، پیش‌نویس آئین‌نامه شورا و رسمی کردن کار شورا با حکم معاونت پژوهشی وزیر، ایجاد حساب متمرکز در وزارت علوم برای پرداخت‌های کنسرسیومی و ایجاد راهکار مناقصه برای خریدهای جمعی در وزارت علوم، سفارش قسمتی از اقلام براساس میزان مصرف، پیشنهاد حذف بعضی اقلام که از نظر ناشران در سال‌های قبل غیرقابل حذف اعلام می‌شد، و تغییراتی در مجوزهای ناشران برحسب ضرورت و با توافق مستقیم دو طرف است که این نیز در سال‌های گذشته از سوی کارگزاران و حتی مُنزل و غیرقابل تغییر و نامود می‌گردید....

به‌علاوه، با توجه به خریدهای سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۲ (۲۰۰۱-۲۰۰۳) و پس از آن ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵ (۲۰۰۳-۲۰۰۶) که به صورت کنسرسیومی و با بودجه‌ای که بخش اندکی از آن توسط وزارت و باقی آن توسط دانشگاه‌ها تأمین می‌شد، اختلاف حساب‌هایی بین ناشران و کارگزاران و کنسرسیوم وجود داشت که این حساب‌ها نیز به همت دفتر و کمک شورا در سال ۱۳۸۵ رسیدگی و تا حد ممکن تسویه گردید.

کار بارز شورای ۱۳۸۵، هدایت مذاکرات خرید به صورتی کاملاً جمعی و متمرکز و با پشتوانه مشاوران حقوقی دفتر بود که موفق شد مجوزهای بزرگ‌ترین ناشر بین‌المللی یعنی الزویر را، پس از اعمال تغییراتی که از ناشر خواسته شده بود، مستقیماً با ناشر امضاء نماید و اولین بخش از وجه تجمیع شده دانشگاه‌ها مستقیماً به حساب ناشر و نه

حساب‌های کارگزاران مستقر در دوی بی پرداخت شد. کار مثبت دیگری که در شورای ۱۳۸۵ انجام گرفت، آغاز بحث درباره مشارکت دادن پژوهشگاه‌های خارج از وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری است و تثبیت این موضوع که همه مؤسسات علمی پژوهشی ایران می‌توانند از طریق این کنرسیوم خرید کنند. در صورتی که بتوانیم مشارکت همه دانشگاه‌های ایران را جلب نماییم می‌توانیم کنرسیومی کشوری (نه فقط وزارتی) تشکیل دهیم که از منافع آن کل کشور بهره‌مند گردند.

نتایج، مشکلات موجود، و پیشنهادها

چنان‌که ملاحظه گردید کنرسیوم با همه فراز و نشیب‌ها و صرفاً برحسب نیاز و در جریان کارهای اجرایی شکل گرفته و در سال جاری ششمین گردهمایی سالانه خود را برگزار کرده است. این کنرسیوم (اتحادیه، شورا، کانون، ...) اکنون با همه کاستی‌ها هفت سال خرید را تجربه کرده و مشکلات آن هنوز برطرف نشده است. مشکلات برای نمایندگان دانشگاه‌های عضو کنرسیوم، به‌ویژه مسئولان خریدهای الکترونیکی هر دانشگاه که از ابتدا تاکنون حضور داشته‌اند و در این مدت بار مسئولیتی نآزموده و ناآشنا را بر شانه‌های خود حمل کرده و بر تجربیات ایران افزوده‌اند، و نیز بر مسئولان دفتر پشتیبانی کاملاً روشن است، و امید است که توجه و تمرکزی که وزارت بر همراهی و یکپارچگی دانشگاه‌ها در سال ۱۳۸۵ داشت ادامه یابد و پایه‌های کنرسیوم ایران برای همیشه مستحکم گردد تا بتواند با ترفندهای تجاری ناشران چندملیتی با استواری و وحدت رویه مقابله نماید. در این راه موانعی طبعاً بر سر راه است که در زیر اشاره می‌شود:

مدیریت: در دو سال اخیر مدیران زیادی تغییر کردند. بسیاری باعث تقویت بیشتر کنرسیوم شدند، ولی چند تن از مدیران با وجود حضور در نشست‌های عمومی و حتی جلسات هیئت اجرایی^۱، مجدداً اقدام به مذاکره و پرداخت بیرون از کنرسیوم کردند و این نکته را مطرح ساختند که عضویت در کنرسیوم برای دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها اجباری نیست. ولی اینکه در جلسات حضور یابند و عضویت خود را اعلام نکنند و بدون هماهنگی سایرین، با ناشر جداگانه وارد مذاکره شوند سبب صدمه زدن بر وحدت درونی کنرسیوم و به نفع ناشران چندملیتی - که منافع خود را بسیار خوب دنبال می‌کنند - خواهد بود. کنرسیومی با ۲۵ عضو منسجم خیلی بهتر از کنرسیومی با ۵۰ عضو غیرمنسجم عمل می‌کند.

۱. شرکت در جلسات هفتگی شورا برای نمایندگان دانشگاه‌ها آزاد است.

خط‌مشی: داشتن خط مشی مصوب شورای دانشگاه (یا پژوهشگاه) می‌تواند مدیران تازه‌کار را هدایت نماید و از تبلیغات کارگزاران و شعبده‌بازی‌های آنها با نشان دادن ۲۰,۰۰۰ عنوان مجله که فقط ۱۰۰۰ عنوان آن مصرف دارد و تأثیر آن بر مدیرانی که تازه از راه رسیده و حتماً می‌خواهند آماری بیش از سایر مدیران بدهند جلوگیری می‌کند. مدیران جدید حتماً آمار مصرف منابع اطلاعاتی را ملاحظه نمایند.

بودجه: امکانات پژوهشی دانشگاه‌ها در سال‌های اخیر بهتر شده، لیکن معاونان پژوهشی دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها لازم است از ابتدای هر سال بودجه تأمین منابع خود را از سایر منابع مالی دانشگاه جدا و آن را قبل از مصرف برای سایر موارد لازم. در حساب‌های پژوهشی بلوکه نمایند.

تخصص، تجربه و انتقال آنها: به یاد داشته باشیم که ناشران و کارگزاران در راستای منافع خویش حرکت می‌کنند و با حداکثر انگیزه و توان در کسب سود بیشتر می‌کوشند زیرا بقای آنها با حفظ منافع مادی آنها همراه است؛ لیکن نباید فراموش کرد که مسئولیت کنترل صحت و سقم همه ادعاها، پیشنهادهای، و قیمت‌ها را ما برعهده داریم؛ و از سوی دیگر، در همه کنسرسیوم‌های دنیا، همه اعضا، امکان، وقت و حوصله محاسبات مکرر را ندارند و کار را به هیئت‌های اجرایی منتخب وامی‌گذارند و وحدت رویه را حفظ می‌کنند. اینک حداقل تجربه و تخصص فراهم آمده در کنسرسیوم، برخی مسائل را پاسخ داده و برخی دیگر را در دستور کار قرار داده است، مسائلی چون:

- تغییر در اجازه‌نامه ناشر^۱: از جمله مهم‌ترین ادعاهای نمایندگان ناشران که از نبود تخصص و ناآگاهی اعضا سوءاستفاده می‌شد، این بود که اجازه‌نامه ناشر وحی منزل و غیرقابل تغییر است و هر بار که پرسیده می‌شد پس این همه صفحات وب که نمونه اجازه‌نامه منتشر می‌کنند^۲ برای چیست؟ ایشان بر حرف خود اصرار داشتند. ولی دیدیم که بزرگ‌ترین آنها یعنی الزویر با ما مذاکره کرد و در بسیاری موارد تغییراتی با توافق طرفین انجام شد. اینک ما رسماً اجازه تأمین مدرک و ارسال مقاله برای سایر کتابخانه‌ها به صورت چاپی را در اجازه‌نامه خود داریم.

- سطح‌بندی دانشگاه‌ها: از دیگر مواردی که وحی منزل اعلام شده و باید با آن به‌طور جدی برخورد کرد، سطح‌بندی^۳ دانشگاه‌ها (بزرگ، متوسط، کوچک) است که در همه کنسرسیوم‌های دنیا این سطح‌بندی روشن و مشخص است و براساس تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی و تعداد اعضای تمام وقت هیئت علمی محاسبه می‌شود؛ جز ایران و نمایندگان ناشران که شیوه سطح‌بندی اعضا را مشخص نمی‌کنند.

1. License Agreement
2. WWW.Sit License Com.
3. Tiering

جلوگیری از حذف نشریات: مورد دیگر جلوگیری از حذف نشریاتی است که در ۲، ۵، یا ۱۰ سال پیش از ناشر خرید می شده است. ناشران، اعضا را ملزم می کنند که مبلغ خرید سال های گذشته و درصد افزایش قیمت سالانه آن را بپردازند تا اجازه دسترسی داده شود. اکنون در همه کشورهای، از جمله ایالات متحده روی برنامه حذف کار می شود. مفهوم حذف در مرحله نخست، حذف مجلات چاپی و دریافت صرفاً مجلات الکترونیکی است؛ و در مرحله دوم حذف مجلات از فهرست مجلات دارای مالکیت و استفاده از اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه ای است.

خریدهای تکراری: اینک خریدهای تکراری فقط در مالکیت منابع^۲، معنا و مفهوم می یابد که امیدوارم، پس از آنکه کنسرسیوم خرید سال ۱۳۸۵ را با آرامش و موفقیت پشت سر گذاشت، بتواند در سال ۱۳۸۶ تا حد ممکن به حذف تکراری ها از مجلاتی که اعضا بهای مالکیت دائمی آنها را می پردازند همت گمارد.

در خاتمه پیشنهاد می شود وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری، سازمان مدیریت و برنامه ریزی را متقاعد نماید که برای سال ۱۳۸۶ بودجه ای معادل تقاضای خرید سال ۱۳۸۵ دانشگاه ها، یعنی معادل ۱۲۰ تا ۱۵۰ میلیارد ریال با تعیین سهم مشخص هر دانشگاه از کل بودجه تخصیص داده شده (این امر بسیار لازم است)، برای خرید منابع در اختیار معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری قرار دهند تا این معاونت از طریق دفتر پشتیبانی پژوهشی و با نظر مستقیم دانشگاه ها و پژوهشگاه ها اقدام به خریدی ملی نماید. بدیهی است با توجه به مسائلی که ریشه در گذشته دارد، مدل خرید متمرکز با نظارت مستقیم اعضا بسیاری از مشکلات را حل می کند و انرژی کمتری خواهد گرفت.

مآخذ

آمار آموزش عالی در ایران (۱۳۷۷). تهران وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

پیش فاکتور شماره PI: ۲۵۲۲۲۲ شرکت سونتز، مورخ ۱۹۸۹/۹/۱۰.

دستورالعمل اجرایی طرح تأمین مقالات (مدرک) علمی (۱۳۷۸). معاونت پژوهشی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

1. Cancellation projects
2. Perpetual Right

زندیان، فاطمه (۱۳۸۲). بررسی راه کارهای عملیاتی کردن طرح نظام اطلاع‌رسانی در دانشگاه‌های کشور. (پایان‌نامه دکتری). دانشگاه آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات.

صورتجلسه دفتر تهیه و توزیع کتب و نشریات دانشگاهی (مدیر کل و نمایندگان سه مجری) ۱۳۷۸/۸/۱۹.

صورتجلسه شورای علمی بنیاد ملی اطلاعات، اولین: ۱۳۸۲/۶/۱۰ (الف).

صورتجلسه شورای علمی بنیاد ملی اطلاعات، دومین: ۱۳۸۲/۸/۷ (ب).

صورتجلسه شورای علمی بنیاد ملی اطلاعات، سومین: ۱۳۸۳/۳/۳۰ (ج).

صورتجلسه کمیسیون اطلاع‌رسانی و پشتیبانی تحقیقات. وزارت فرهنگ و آموزش عالی (سابق)، بهمن ۱۳۷۳.

صورتجلسه نمایندگان دانشگاه‌ها (عضو در باشگاه خرید)، ۱۳۷۵/۵/۱۵.

طرح مرکز ملی خدمات تحویل مدرک (۱۳۸۰). دانشگاه تهران. ارائه شده به وزیر علوم، تحقیقات و فن‌آوری.

عمرانی، سید ابراهیم (۱۳۷۴ الف). «بررسی شیوه‌های مناسب خرید نشریات خارجی دانشگاه تهران». طرح پژوهشی - اجرایی. دانشگاه تهران.

عمرانی، سید ابراهیم (۱۳۷۴ ب). «استفاده همزمان کتابخانه‌ها و محققین کشور از اطلاعات موجود در کتابخانه‌های دانشگاه تهران». طرح پژوهشی - اجرایی. دانشگاه تهران.

فهم‌نیا، فاطمه (۱۳۷۹ الف). گزارش طرح: بررسی میزان هم‌پوشانی نشریات خریداری شده توسط مراکز دانشگاهی و مؤسسات تحقیقات در سال ۲۰۰۰ میلادی با طرح تأمین مدرک وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری. [گروه تحقیق و توسعه دفتر تأمین].

فهم‌نیا، فاطمه (۱۳۷۹ ب). مرکز ملی تأمین خدمات تحویل مدرک ایران. طرح پیشنهادی به شماره ۳۲/۲۴۵۵ مورخ ۱۳۷۹/۶/۲.

گزارش دفتر به معاونت پژوهشی. اردیبهشت ۱۳۷۸.

مصوبه طرح تکثیر، (هیئت وزیران) به همراه موافقتنامه سازمان برنامه و بودجه (سابق). آبان ۱۳۷۵. منتظر. غلامعلی (مجری طرح) (۱۳۸۱). «گزارش از شکل‌گیری بنیاد ملی اطلاعات علمی». مهر. نیاسری، امیر (۱۳۸۰). آیا باید فاتحه پژوهش را خواند؟ ابرار اقتصادی. سه شنبه ۱۳۸۰/۸/۱ (الف). ص ۲۰.

نیاسری، امیر (۱۳۸۰ ب). اعتراض مدیر وقت کتابخانه دانشکده دامپزشکی دانشگاه تهران به معاون پژوهشی دانشگاه.

از باشگاه خرید تا کسرسیوم: ... | ابراهیم عمرانی

Bengtson, Betty G. (2006). "Realities and Choices for Academic Libraries". IN: *Digital Library Development: The View from Kanzawa*. Edited by Deanna Marcum and Gerald George. Westpoint, Conn: Libraries Unlimited.

Jones, Lee (2006). Document Delivery in the Digital Library. In: *Digital Library Development: The View from Kanzawa*. Edited by Deanna Marcum and George. Westpoint, Conn: Libraries Unlimited.

Monograph and Serial Expenditures in ARL Libraries, 1986 - 2004. ARL Statistics 2003 - 2004, Association of Research Libraries, Washington DC, 2005.

Nfila, Reason Baathuuli, & Kwasi Darko - Ampem (2002). "Development in Academic Library Consortia From the 1960 to 2000: A Review of Literature". *Library Management*. 23 (4/5): 203-212.

